

Socialdemokratiets taktik under regeringskrisen 1913

Nogle breve fra Th. Stauning

VED BENT L. JOHANSEN

De her offentliggjorte dokumenter er centrale kilder til belysning af Socialdemokratiets stilling til regeringsdannelsen i 1913 på baggrund af diskussionen om grundlovsforslaget. Staunings vurdering af den aktuelle politiske situation, og af hvorledes denne ville udvikle sig, er af betydelig interesse for periodens politiske historie. Socialdemokratiet var ved dette valg blevet partiet med den største vælgerstilslutning (med ca. 30 pct. af stemmerne) og – hvad der åbenbart har været af stor taktisk betydning – med en styrket folketingsgruppe, der i givet fald kunne indgå et regeringssamarbejde med ét af de andre partier for at gennemføre demokratiseringen af grundloven.

Derudover er disse dokumenter af måske endnu større betydning til belysning af partiinterne forhold. I 1909 var P. Knudsen, partiets forretningsfører (formand) gennem 27 år afgang fra posten for at blive socialborgmester i København. Han blev afløst af partiets tidligere hovedkasserer, Th. Stauning, der altså i 1913 havde

været formand i 3½ år. P. Knudsens betydning for udformningen af partiets taktik har været overordentlig stor. Stauning fortsatte stort set i samme spor.¹

Et af spørgsmålene, der har haft størst betydning i diskussionerne i både det danske og internationale socialdemokrati før 1. verdenskrig, var udformningen af den politiske taktik; betydningsfuldt i denne sammenhæng er spørgsmålene om valgalliance og regeringsovertagelse hhv. -deltagelse.

Diskussionerne om disse sager optog megen tid på de internationale kongresser, eksempelvis var der i 1904 på Internationales kongres i Amsterdam vedtaget en beslutning, hvorefter socialdemokrater ikke kunne deltage i nogen regering i det borgerlige samfund.² Men også i det danske parti var dette spørgsmål blevet diskuteret intensivt. I 1894 vedtog hovedbestyrelsen, at det socialdemokratiske parti, hvis den politiske situation ikke blev forandret, også ved det forestående valg til folketinget ville fortsætte den tak-

tik, der tillod samarbejde med radikal-liberale partier. Endvidere sanktionerede den, at der opstilledes kandidater i bestemte kredse, dog med det forbehold, at man undgik, at kredsen ved en splittelse af oppositionen blev spillet Højre i hænde.³ Ønsket om at undgå, at Højre skulle vinde nogen kreds, fordi oppositionen stod splittet, var det overordnede taktiske hensyn.

Efter systemskiftet kom bruddet med Venstrereformpartiet. På 1903-kongressen var der tre grupperinger i spørgsmålet om taktikken. P. Knudsen ønskede en skarpere holdning overfor regeringen, redaktør Borgbjerg og redaktør Harald Jensen (Århus) et fuldstændigt brud og venstrefløjens leder Gerson Trier et ophør af al forbindelse med andre partier. Borgbjergs og Harald Jensens linje sejrede.

På hovedbestyrelsesmødet 1. april 1906 indledte forretningsførereren punktet om de forestående folketingsvalg med at fastslå, at alle helst ønskede at opstille kandidater overalt, men at valgordningen uden omvalg gjorde det vanskeligt at gå den vej. Derfor opstod spørgsmålet om alliancer med andre partier. Dette var ikke et princip, men et taktisk spørgsmål. Når man havde en fjende af udviklingen at bekæmpe, og deri kunne få støtte af andre partier, burde man tage imod støtten, hvis den bidrog til at fremme egne formål. Man havde en venstreregering, der var dårligere end tid-

ligere højre regeringer, og et radikalt parti, der ville være med til at bekæmpe denne. Man kunne antageligt komme væsentligt frem ved en valgalliance med dette parti og burde benytte chancen.⁴ Både hovedbestyrelsen og kongressen vedtog alliancen med de radikale.

I 1908 blev der ikke fremsat forslag om en samlet landsalliance på kongressen. Kongressen opfordrede partifæller landet over til at ruste sig både med hensyn til organisation, indsamling af valgfond og uddannelse af personlige kræfter, så partiet ville være i stand til ved næstkommende folketingsvalg at opstille socialdemokrater i alle landets valgkredse. Tilhængerne af alliancens fortsættelse ved det forestående valg sejrede så knebent som med 143 stemmer mod 142,5

Kongressen i 1910 vedtog ledelsens allianceforslag, hvorefter man kun opstillede i 55 kredse (mod 61 i 1906). Stauning motiverede ledelsens forslag med, at man i betydningsfulde sager kunne samarbejde med de radikale, og med muligheden af at de to partier tilsammen erobrede flertallet. I 1913 var det forfatningssagen, hvis vigtighed betingede kongressens tilladelse til et nyt valgforbund.

Den gennemgående tendens i spørgsmålet om regeringsdeltagelse havde været ikke at deltage i en sådan, som det ses af den udtalelse, der vedtoges enstemmigt i 1908 efter forslag fra Nielsen-

Hauge, Rønne, og Schrøder, København:

„I tilslutning til det af folketingsmand Sigvald Olsen på kongressens åbningsmøde udtalte angående Socialdemokratiets stilling til dannelsen af en parlamentarisk regering, udtaler kongressen, at Socialdemokratiet afviser enhver tanke om, at det kan deltage i dannelsen af et ministerium, før partiet har absolut flertal i folketinget.“⁶

Samtidig med dette havde partiledelsen og folketingsgruppen dog til en vis grad faktisk fået en større selvstændighed overfor kongresbeslutninger. I 1906 havde kongressen vedtaget et forslag om valgalliance mellem Socialdemokratiet og det Radikale Venstre med følgende tilføjelse:

„I forventning om, at der ved fremtidige folketingsvalg ikke træffes aftaler med andre partier, forinden kongressen har udtalt sig, henvises spørgsmålet om kandidatopstilling i de øvrige kredse, hvorfra der foreligger anmodning, til hovedbestyrelsens afgørelse i samråd med de lokale agitationsudvalg.“⁷

I 1910 derimod blev kongressen stillet over for en færdigforhandlet alliance, der blev vedtaget. Den mandatforøgelse, partiet regnede med at opnå i en alliance, blev af kongressen vurderet højere end magtfor skydningen fra medlemsparti til parlamentsgruppe, som denne vedtagelse var udtryk for.

Denne tendens forstærkedes i de følgende år.

Kort efter valget i 1913 skrev „Social-Demokraten“ den 22. maj bl. a., at partiet muligvis kunne indtræde i en regering for at kunne gennemføre grundlovsforslaget. Bladet befandt sig i overensstemmelse med P. Knudsen, der på Internationales kongres i 1904 havde givet udtryk for følgende opfattelse (som dog var i modstrid med kongresbeslutningen fra 1908):

„Man kan tænke sig et stærkt Socialdemokrati, men dog endnu mindretal, og et radikalt parti, der vil gennemføre en del af socialdemokratiets fordringer, men kun kan gøre det ved støtte fra socialdemokratiet. Under sådanne forhold kan det være rigtigt, at en eller flere socialdemokrater indtræder i regeringen, men som *partipræsenter*, med et stærkt, fast organiseret og sammenarbejdet arbejderparti bag sig. Ellers er det et farligt eksperiment. Og de socialistiske ministre må ikke være *gidsler*, som fjenden holder tilbage for at lænkebinde partiets hænder og svække arbejderne i deres klassekamp. Deltagelse i sig selv giver ingen magt; det er partiets organisation og sammenhold, der skal give eventuelle repræsentanter i regeringen magt, og de må være rede til at træde ud, så snart regeringen skulle svigte.“⁸

„Social-Demokraten“s artikel har åbenbart vakt opmærksomhed også hos udenlandske socialdemokrater. Øjensynlig har Wilhelm Jansson – hvis breve til Stauning så vidt vides ikke er bevarede –

henvendt sig til Stauning for at få nærmere oplysning om det danske partis holdning. Jansson var på dette tidspunkt redaktør for det tyske LO's blad „Correspondenzblatt der Generalkommission der Gewerkschaften Deutschlands“. Jansson var svenskfødt, men havde allerede i mange år opholdt sig i Tyskland og var vel det vigtigste forbindelsesled mellem den tyske og skandinaviske arbejderbevægelse, en rolle, der især i første verdenskrig fik en overordentlig betydning.⁹

Det fremgår ikke af artiklen i „Vorwärts“ den 30. maj 1913, at Jansson er forfatteren. I artiklen gøres der rede for stillingen i Danmark, og det fremhæves kraftigt, at Socialdemokratiet i modsætning til de højreliberale omkring J. C. Christensen, men i lighed med det Radikale Venstre, støtter regeringen Berntsen. Først efter grundlovsændringen er der mulighed for et „systemskifte“, og under alle omstændigheder ville det være for tidligt (verfrüht) at tale om et radikalt-socialdemokratisk ministerium, skriver bladet. Først en socialdemokratisk kongres ville kunne afgøre, om omstændighederne var af den art, at partiet kunne gå ind i en regering. En sådan kongres ville straks blive indkaldt, hvis den siddende regering skulle gå af. Den 12. juni indeholdt „Vorwärts“ igen en artikel om „Die Ministerkrise“. Det er heller ikke her muligt at sige, om det er Jansson, der har skrevet den, men artiklen indeholder dog

som ønsket af Stauning en fremhævelse af, at Socialdemokratiet ifølge de internationale kongressers beslutninger kan deltage i regeringsdannelse til løsning af bestemte problemer.

De følgende artikler i bladet den 13. og 18. juni er uden videre interesse, mens en artikel den 21. juni igen fremhæver, at en socialdemokratisk regeringsdeltagelse ville være i overensstemmelse med de internationale kongresbeslutninger. Men Socialdemokratiet ville gøre alt for at gennemføre grundlovsreformen, selvom det var blevet gjort meget vanskeligere „efter det liberale partis forræderi“ på grund af problemerne omkring de kongevalgte landstingsmedlemmer. Den sidste artikel i „Vorwärts“ om sagen var en redegørelse fra Stauning den 6. juli 1913 om regeringskrisen og dens løsning.¹⁰

Brevene findes i Wilhelm Janssons efterladte papirer i Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm. De er her offentliggjort med moderniseret retskrivning og tegnsætning. Fremhævelserne er Staunings egne.

Brev fra Th. Stauning til Wilhelm Jansson.

København 29. maj 1913

Kære partifælle

Tak for dit brev og for hilsenen forleden dag. Situationen er ret vanskelig for tiden, og selv er jeg ikke helt klar over hvilken vej, vi bør gå. Hvad „Social-Demokraten“ indeholdt var hovedsagelig beregnet som skræmmende middel

til at få Venstre til at fortsætte. Men naturligvis kan det forme sig, så vi for alvor må drøfte sagen.

Jeg skal imidlertid have forskellige konferencer i morgen, og efter disse skal jeg skrive en vejledning til dig, indtil da bør du søge at undgå nærmere redegørelse eller antydning af hvad, der kan ske.

Med soc. hilsen

Th. Stauning.

Brev fra Th. Stauning til Wilhelm Jansson.

1. juni 1913.

Kære partifælle

Du vil nok gennemlæse hoslaget så grundigt, at du ikke tager fejl. Jeg skriver den på rejse, og den er derfor ikke så sammenhængende, som den måske burde være. Og det er selvfølgelig nu af vigtighed, at der ikke kommer mere eller andet frem end hvad, der er godt for os.

Venligst hilsen

Th. Stauning.

Redegørelse fra Th. Stauning til brug for Wilhelm Jansson.

p.t. Varde 1. juni 1913

Kære partifælle

Du skal have tak for brevet og artiklen i „Vorwärts“. Din opfattelse af situationen er rigtig nok, og det vil være heldigt, om du fortsætter både med det for øje at berede vejen for det tilfælde, at en aktiv indgriben fra os bliver fornøden, og med det formål at oplyse om de særlige forhold, der foreligger, og om den situa-

tion, der har gjort det nødvendigt at beskæftige sig med tanken om regeringsdannelse.

Her er en lille redegørelse:

Det forslag til grundlovsændring, som regeringen forelagde, var en så afgjort radikal reform af forfatningen og af stemmeretten, at meget betydelige ofre om fornødent kunne bringes for at opnå den. Valgrets alderens nedsættelse, kvindernes valgret, og alle valgretsprivilegiets afskaffelse, er så mægtige fremskridt, at alle må forstå, hvad det vil betyde af indflydelse for arbejderklassen. Vi har derfor bidraget til fremme af sagen og har ikke været uvillige til også at hjælpe regeringen imod de konservative, som er afgjorte modstandere af valgretsudvidelsen og navnlig tilhængere af en privilegeret valgret til overhuset (landstinget).

Regeringspartiet havde før valget 56 medlemmer i folketinget (deraf kun 54 for grundlovsforslaget).

Socialdemokratiet havde	24
Radikale Venstre	20
Konservative	13
Udenfor partierne	1
(modstander af forslaget)	

Der var således 98 tilhængere af den almindelige valgret — 16 modstandere.

Ved valget støttede vi enkelte steder, hvor vi intet selv formåede, regeringspartiets kandidater imod grundlovsforslagets modstandere (vi har som bekendt almindeligt

flertalsvalg uden omvalg og må derfor straks anlægge vor taktik efter princippet: Imellem to onder vælges det mindste onde).

Grundlovsforslaget var hovedindsatsen ved valget. Om dette stemtes der, og resultatet var overmåde opmuntrende i demokratisk henseende. 275.000 stemmer på Socialdemokratiet, radikale og regeringsparti (107.000 – 68.000 – 100.000) og 85.000 stemmer på konservative og andre, der stillede sig imod grundlovsændringen. Da regeringspartiet ved forrige valg havde alliance med konservative fik de formentlig 20.000 stemmer derfra, som nu gik tilbage til de konservative, og det medførte naturligvis tab af mandater. Partiet gik ned til 44 (Socialdemokratiet 32 – Radikale Venstre 31 – Højre 7).

Da der fra en fløj i regeringspartiet næres mest lyst til en alliance med Højre og tilbøjelighed til eftergivenhed overfor de konservatives forfatningsønsker og samtidig personlig uvilje (fra J. C. Christensen) imod den regering og den retning i partiet, der tog grundlovssagen op, er det straks gjort gældende, at regeringens politik og taktik er forfejlet, og derfra kommer også fordringen om, at regeringen skal forlade stillingen.

Vi var vidende om disse forskellige strømninger, og derfor gik vor valgtaktik ud på at skaffe flertal af radikale og socialdemokrater, således at et slet forlig med Højre kunne forhindres. Den stil-

ling opnåede vi, men dermed er J. C. Christensens ønsker og planer krydsede, og så ønsker han og hans fæller fald for hele sagen.

Grundlovssagen må ikke bringes til løsning af den regering, der nu sidder og har tvunget sin opfattelse igennem trods J. C. Christensens vilje. Planen fra den side er at tvinge en radikal – eventuelt en radikal-socialistisk regering frem. Deraf ventes nederlag for sagen, socialistforskrækkelse, samling af konservative og Venstre og ny regering med J. C. Christensen som frelser og fører. – Forlig med Højre og ødelæggelse af den betydningsfulde reform, som nu var nær gennemførelse.

Håbet om sagens stranding grunder sig på den omstændighed, at der skal skaffes flertal i landstinget for forslaget. Der er 34 konservative, 4 socialdemokrater, 4 Radikale Venstre, 24 regeringsparti, men i dette er nogle modstandere af forslaget. En opløsning af landstinget skal altså finde sted, hvis de konservative ikke bøjer sig. Men for at få flertal ved et opløsningsvalg, må der være intimt samarbejde – på grund af den særlige valgordning med højstbeskattede og selvskrevne, privilegerede vælgere – imellem alle tilhængere af grundlovsforslaget. Det kan imidlertid næppe opnås under en radikal regering, og forventningen er så et nederlag for regeringen ved opløsningsvalget, og dermed vil den have spillet fallit, hvorefter J. C. Christensen stiger frem.

Under alle disse hensyn er det naturligvis vort ønske at beholde den nuværende regering, thi under dens førerskab må regeringspartiet ved landstingsopløsningen gå med i samarbejdet mod de konservative, og så kan der utvivlsomt skaffes flertal for forslaget. Regeringens demission kommer imidlertid til at foreligge, når rigsdagen træder sammen 12. juni til ekstraordinær samling. Og regeringen vil under henvisning til, at Radikale Venstre og Socialdemokratiet har haft samarbejde ved valget visse steder og vundet flertallet tilsammen, anbefale kongen at henvende sig til de to grupper.

Man venter så (fra J. C. Christensens fløj og fra Højre), at Socialdemokratiet vil erklære sig uvillig til at gå i regering, at Radikale Venstre vil gøre det, og at udviklingen så bliver som foran nævnt. Forholdet er som bekendt, at Radikale Venstre trods de 31 mandater står svagt. Kun 68.000 stemmer, kun 2.500 fremgang, men 11 mandaters fremgang, medens vi havde 9.000 stemmers fremgang og vandt 12 mandater, men tabte 4 og har 107.000 stemmer bag 32 mandater.

Overklassepartierne ønsker ikke at se Socialdemokratiet i regering (snobberi og frygt for, at vi vinder frem derved), og derfor slog „Social-Demokraten“ talen om at „vi ikke vil“ ned med bemærkningen om, at vi under visse forhold, i henhold til beslutning ved Paris-kongressen 1900, kan del-

tage i regering uden at være i flertal. Og den bemærkning virkede. — Den medførte straks, at rigsdagen indkaldtes, hvad der ikke oprindeligt var tilsigtet. Og jeg har også en levende følelse af, at denne trussel i det hele virker som tilsigtet. Stemningen bliver tydelig forandret og modstanden imod, at den nuværende regering fortsætter, bliver mindre.

Naturligvis kunne det også tænkes, at vi måtte gøre alvor af truslen for grundlovssagens redning. Vi kan påregne betydelig tilslutning i den sag, og når vi, med partiets styrke bag os og naturligvis med tilslutning fra en kongres eller lignende, gik ind i en regering, *hvis opgave kun var at føre grundlovsændringen igennem* i en ekstraordinær samling, var det ikke udelukket, at vi ved landstingsopløsning og ved også at opløse de kongevalgte mandater (12) og udnævne socialdemokrater og radikale kunne skaffe det fornødne flertal. — Men naturligvis blev der vanskeligheder, ikke mindst fra kongen, men i alle tilfælde kunne en sådan kamp føre til et overmåde hæderligt nederlag, hvorefter vore folk kunne forlade stillingen.

Vi har ikke indenfor partiet drøftet sagen, man bør ikke drøfte sådanne ekstraordinære forhold blot på grundlag af muligheder, men foreløbige drøftelser vil nu finde sted. Det sikre er imidlertid, at vi ønsker, at den nuværende regering fortsætter, og det samme

ønsker det Radikale Venstre. Jeg tænker mig, at sagen vil forløbe således:

Det afgående ministerium anbefaler kongen at henvende sig til *Socialdemokratiet og Radikale Venstre*. Kongen vil tilkalde disse to gruppers formænd (Stauning og Zahle) og bede dem danne regering. *Vi vil svare, at vi anser det for heldigst og for parlamentærisk rigtigt, at den nuværende regering fortsætter, nemlig af hensyn til grundloven, og at vi derfor anmoder ham om at lade ministeriet forblive med vor støtte indenfor visse grænser.*

Kongen vil meddele dette til konsejlspræsidenten, og regeringen vil tage denne nye situation op, en politisk debat vil formodentlig finde sted i folketinget, og regeringen vil blive. Ja, dette er naturligvis muligheder, som jeg dog naturligvis mener, der er fornødent grundlag i (fra samtaler med rette vedkommende). *Disse ting må ikke omtales offentligt, men du bør kende dem.*

Muligvis der under sådanne nye forhandlinger opstod krav om rekonstruktion og om repræsentanter for Socialdemokratiet og Radikale Venstre i regeringen, og så mener jeg, at man om fornødent måtte gå med dertil – naturligvis kun under grundlovssituationen – men om dette kommer til at foreligge, ved jeg ikke.

Selvfølgelig kan der være fare for, at ministeriet trods det foran nævnte siger nej (tvunget af partiet), (men så bliver der da en slags brud i partiet). Jeg tror, der vil blive stemning for, at vi deltager, hvis vi indvarsler en kongres om sagen, men det kan muligvis også ende med en radikal regering, bundet til os med visse aftaler og med vor støtte under bestemte betingelser. Om disse muligheder kan der intet nærmere siges nu. Du forstår nok, at det gælder om at redde den valgretsreform, og dette bør stærkt fremhæves i partiets presse som moment i hele denne affære. Men foreløbig må du naturligvis være yderst forsigtig, og der må ikke angives, at hvad der fremkommer, grunder sig på officiel viden eller på korrespondance fra Danmark.

Vil du imidlertid give en ny oversigt over stillingen og deri personlig fremhæve, hvad der kan tale for, at Socialdemokratiet eventuelt deltager i en regering under en af de nævnte former, ville det vistnok være særdeles heldigt (for fremtiden). Lykkes det os at slippe på den måde, som jeg forventer, er det naturligvis absolut det bedste, men du forstår nok, at det *ikke må skrives, hvad vi agter at svare, og hvad der kan ventes som følge deraf.*

Th. Stauning.

NOTER

1. Bent L. *Johansen*, Om oligarkiske tendenser i Socialdemokratiet 1888-1918, Ms, København 1972 (findes i ABA).
2. Internationaler Sozialistischer Kongress, Amsterdam 1904, Resolutionen, Bruxelles 1904, s. 24 f. Resolution fra Partie Socialiste de France under overskriften: Den socialistiske politiks internationale regler (Les règles internationales de la politique socialiste).
3. Forhandlingsprotokol for Socialdemokratisk Forbund (FSF) 30. sept. 1894.
4. FSF 1. april 1906.
5. Protokol for den 12. socialdemokratiske partikongres (1908), København 1908, s. 40 f, 72.
6. *ibid.* s. 93.
7. Protokol for den 11. socialdemokratiske partikongres (1906), København 1906, s. 33.
8. Social-Demokraten 20. aug. 1904 her efter Lise *Togeby* (udg.), Var de så røde? Fremad, København, 1968, s. 51 f. Fremhævelserne i originalen.
9. Smlg. f. eks. Winfried B. *Scharlau*/Zbynek A. *Zeman*, Freibeuter der Revolution. Parvus-Helpland, Köln, 1964, s. 203, „Jansson... var helt gået op i det tyske parti og var blevet til forkæmper for Tysklands socialistiske hegemoni i Europa“.
10. Th. *Stauning*, Die dänische Sozialdemokratie und die Ministerkrise. „Vorwärts“ anså redegørelsen for at være vigtig nok til at lade den fylde over halvdelen af forsiden på søndagsudgaven. Det kan tages som tegn på, hvor relativ stor vægt man i sin tid i arbejderbevægelsen lagde på de internationale forbindelser, at det danske parti udsendte denne redegørelse til de andre partier og deres presse, og at den altså også var trykt.
11. Efter „ønsker“ havde Stauning oprindeligt skrevet „antagelig“, men slettet det igen.